

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

УДК 159.947.5: 371.1

Н. М. НИКОЛАЙЧУК

ОСОБИСТІСНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ РЕФЛЕКСІЇ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Теоретично обґрунтовано доцільність рефлексії у процесі становлення особистості майбутнього вчителя та формування у нього професійної мотивації. Проаналізовано рефлексивний компонент структури професійної мотивації майбутнього учителя. Визначено основні рефлексивні вміння майбутнього педагога, що сприяють формуванню рефлексивного досвіду майбутнього учителя математики.

Ключові слова: рефлексія, мотивація, професійна мотивація.

Н. М. НИКОЛАЙЧУК

ЛИЧНОСТНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ РЕФЛЕКСИИ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Теоретически обоснована необходимость рефлексии в процессе становления личности будущего учителя и формирование у него профессиональной мотивации. Проанализирован рефлексивный компонент структуры профессиональной мотивации будущего учителя. Определены основные рефлексивные умения будущего педагога, способствующие формированию рефлексивного опыта будущего учителя математики.

Ключевые слова: рефлексия, мотивация, профессиональная мотивация.

N. M. NIKOLAJCHUK

PERSONALITY DEPENDENCY OF REFLECTION IN THE PROCESS OF FORMATION OF THE FUTURE TEACHER PROFESSIONAL MOTIVATION

The expediency of reflection in the process of forming of personality of future teacher and forming of professional motivation is theoretically proved in the article. Reflective component structure of professional motivation of the future teacher is analyzed. Main reflective abilities of future teachers are defined, that contribute to the formation of reflexive experience of future teachers of mathematics.

Keywords: reflection, motivation, professional motivation.

Провідною стратегією модернізації професійної освіти орієнтація потенціалу і ресурсів професійної школи на формування майбутнього фахівця, котрий успішно самовизначатиметься як у житті, так і в професії.

Особистість педагога сьогодні – центральна постать суспільних перетворень. Від його соціальної позиції, ціннісно-цільових установок залежить ефективність та динамічність функціонування та розвитку системи вищої освіти. Крім того, система навчання повинна бути такою, що сприятиме не лише отриманню знань, формуванню умінь, а й розвитку у студентів емоційної сфери, творчих здібностей, формування цінностей і відносин, необхідних для майбутньої професійної діяльності.

Рефлексія і мотивація – це певний комплекс активності особистості, складові якого утворюють складну структуру взаємозв'язків.

У процесі побудови мотивації рефлексія виконує конкретні завдання на кожному етапі її формування: забезпечує усвідомлення і коректування суб'єктивних цілей, зумовлює критерії утворення ієрархії мотивів, здійснює можливу переоцінку складності завдання, прогнозує наслідки передбачуваних дій тощо [7, с. 20].

Витоки рефлексії криються в особливій природі людського мислення. З філософської позиції особливість людського мислення полягає у здатності відображати зовнішній предметний світ та умінні бачити загальну сторону дійсності. Людина відрізняється від тварин і від природи «умінням усвідомлювати себе в абстрактному образі-Я – рефлексивної здатності мислення перетворювати суб'єкт думки в об'єкт роздумів» [2; 6].

Діяльність педагогів спрямована на створення освітнього середовища, що забезпечує становлення рефлексивних процесів суб'єктів освіти як основного фактора, що сприяє ініціюванню самоосвітньої діяльності.

Розвиток мотивації професійної діяльності в освітньому середовищі ВНЗ, концепцію професійного розвитку особистості, мотиваційну регуляцію діяльності досліджували Х. Хекхаузен, О. Леонт'єв, П. Гальперін, А. Маркова, А. Реан, Н. Багдасарян, О. Виштак, Л. Кансузян, Р. Малінаускас, О. Немцов, С. Павлова, Л. Хабаєва та інші науковці.

Істотний внесок у вивчення проблеми рефлексії внесли такі вчені, як С. Рубінштейн, Л. Виготський, В. Зінченко, С. Степанов, Г. Щедровицький та інші.

Здатність до ціннісно-сислового самовизначення і цілепокладання залежать від рівня розвитку рефлексії, що зумовило введення в структуру професійної мотивації майбутнього учителя рефлексивного компонента, який включає в себе рефлексивні процеси суб'єкта діяльності.

Метою статті є теоретичне обґрунтування необхідності рефлексії у процесі становлення особистості майбутнього вчителя та формування у нього професійної мотивації.

Г. Щедровицький, обґрунтовує, що «рефлексія – момент, механізм і організованість діяльності» [9, с. 107]. Призначення рефлексивного компонента полягає в забезпеченні взаємозв'язку всіх компонентів самоосвітньої діяльності, розвитку діяльності, управління та оцінки [4, с. 259].

Майбутній учитель повинен вміти організувати роботу з учнями, спрямовану на засвоєння знань, навичок, усвідомлення зв'язків між значеннями різних термінів і тощо, тому з позицій загальних проблем, пов'язаних з прогнозуванням розвитку методичних систем і оцінкою професійної компетентності учителя-предметника, – це дуже цінні рефлексивні вміння учителя. Особливо рефлексивні вміння важливі для учителя математики, який повинен вміти організувати пізнавальну діяльність учнів під час формування математичних понять [1].

Майбутній учитель математики повинен вміти розпізнавати тексти і усвідомлювати способи конструювання навчальних текстів, спрямованих на формування математичних понять, що становить його рефлексивний досвід.

Виконавчого компонента професійної підготовки можна навчити, але її регулятивні компоненти (потреба у педагогічному пошуку, неперервному науковому та професійному вдосконаленні та саморозвитку, орієнтація на суб'єкт-суб'єктну модель навчання), а також досвід творчої діяльності та емоційно-ціннісних відносин не є безпосередніми результатами навчання. Їх джерело – у відношенні «обміну діяльностями» (О. Леонт'єв). Особистісний сенс активності студента має полягати не у засвоєнні знакових систем, а у формуванні крізь їх призму цілісної структури майбутньої професійної діяльності (адекватна їй мотивація, виконавча ланка, контрольно-оцінювальна ланка, рефлексія) [5].

Підготовка майбутнього учителя повинна передбачати розвиток умінь класифікувати допущені помилки, виявляти психолого-педагогічні причини, що сприяє формуванню рефлексивного досвіду майбутнього учителя математики [1].

Формування понятійного мислення передбачає самостійність студентів під час вивчення математичних понять, їх активну позицію. Рефлексивні вміння майбутнього педагога повинні включати аналіз методів введення математичних понять, їх вивчення, у тому числі, аналіз різних моделей навчання.

Тільки особиста зацікавленість включає особистість у свідомий і добровільний процес оволодіння знаннями, а пізнання досягається насамперед у процесі самопізнання, є результатом рефлексії іншого виду діяльності.

В. Слободчиков зазначає, що оскільки найважливішою умовою, яка дозволяє людині стати суб'єктом саморозвитку, є рефлексія, необхідно на заключних етапах професійно-педагогічної підготовки надати майбутньому фахівцеві можливість для реалізації та розвитку рефлексивних здібностей у процесі особистісного та професійного зростання [8, с. 78].

У процесі професійної підготовки у майбутніх учителів активізуються не лише когнітивні процеси, а й виникає особисте ставлення до загальних цілей, інших людей, результатів власної діяльності, винагороди порівняно із затратами енергії та ін.

Оцінюючи перебіг і результат діяльності, емоції дають суб'єктивне забарвлення тому, що відбувається навколо особистості і в середині неї. Тому одним із компонентів структури професійної мотивації майбутнього учителя ми виокремили рефлексивний компонент.

У процесі самомотивації відбувається цілеспрямоване розкриття людиною власної структури мотиву, цілеспрямований пошук та рефлексія внутрішніх мотивів у власній свідомості, вербалізація спонукань активності і їх застосування для самоспонування через використання вольового акту, результатом чого має стати досягнення мети [3, с. 62].

Рефлексивний компонент полягає у здатності майбутніх учителів усвідомити свої проблеми і знайти способи їх вирішення. Рефлексивне ставлення майбутніх учителів до самих себе як до суб'єктів професійно-педагогічної діяльності є необхідною умовою засвоєння прагматичних і нових знань, а також знань, спрямованих на формування професійної мотивації.

Здійснюючи рефлексивне управління розвитком учнів, учитель повинен управляти собою і через себе – всіма компонентами педагогічної діяльності (мета, суб'єкт, об'єкт, засоби, результат).

Основа рефлексивного компонента становлять уміння аналізувати власну діяльність, здійснювати самоконтроль своїх дій, проводити особистісну самооцінку. Рефлексія, включена у навчальну діяльність, є показником суб'єктності і дозволяє особистості регулювати власну активність, впливати на систему норм і стандартів, управляти навчальною та практичною діяльністю.

Включення рефлексивного компонента у структуру професійної мотивації створює ресурсну базу для саморозвитку й самореалізації, що сприяє особистісному та професійному самовдосконаленню майбутніх учителів. Він реалізується методами і прийомами, що формують різні види рефлексії (рефлексивні запитання, рефлексивні завдання).

Як зазначає Л. Шепельова, зворотний зв'язок – це інформація про такий вплив нашої поведінки на інших людей, яку ми не усвідомлюємо; це вираз того, як одна людина реагує на іншу [10, с. 36].

Визначення професійної самооцінки студентів у педагогічному процесі найбільш ефективно забезпечується:

- 1) використанням прийомів, спрямованих на розвиток рефлексивних умінь;
- 2) цілеспрямованим створенням ситуацій, що вимагають аналізу та оцінки, доказовості, обґрунтованості своєї позиції, стимулюють постійне зростання компетентності;
- 3) включенням студентів у рефлексивну самодіагностику.

Основним педагогічним засобом формування професійної мотивації майбутніх учителів математики ми обрали соціально-педагогічний тренінг. Один з етапів тренінгового заняття – рефлексія (обговорення підсумків заняття). Цей етап спрямований на розвиток рефлексивних навичок протягом всього заняття: поглиблення знань про себе та інших людей, розвиток рефлексивних навичок, впевненості в собі, розвиток критичного мислення. В результаті студенти розвивають свою психологічну культуру і позитивне самоставлення, набувають здатність до рефлексії та саморозуміння, вчаться відстоювати свою думку та аргументувати її.

Рефлексія заняття передбачає його ретроспективну оцінку в двох аспектах: емоційному (сподобалося – не сподобалося, було добре – було погано і чому) і змістовому (чому це важливо, навіщо ми це робили).

Рефлексія минулого заняття передбачає, що учасники згадують, чим вони займалися в останній раз, що особливо запам'яталося та навіщо вони це робили. Тренер пропонує

пригадати, з ким вони обговорювали ці вправи після зустрічі, пояснює, як це могло допомогти їм у навчанні або спілкуванні поза заняттями.

Кожного разу ми відбирали і ставили рефлексивне завдання перед учасниками відповідно до загальних цілей тренінгу чи конкретного заняття.

При цьому спочатку кожен учасник повинен провести індивідуальну рефлексію (Що цікавого я дізнався про себе? Що мені не сподобалося? Чому?), а потім колективну рефлексію (На що була спрямована вправа? Чи виконала вона своє завдання? Чому? Чим роботи інших студентів привернули увагу? Що ще ви хотіли б обговорити, дізнатися?).

Наведемо приклади рефлексивних вправ, апробованих у процесі експерименту.

Рефлексивна вправа «Телефон довіри».

Учасники пишуть на аркушах паперу різні звернення на «телефон довіри» в яких просять про допомогу. Це можуть бути реальні чи вигадані історії. Потім ці звернення збирають і кожен з учасників виступає як телефонний консультант. Його завдання – заспокоїти людину, яка звернулася за допомогою, і підказати їй вихід із ситуації, що склалася.

Решта учасників гри спостерігають, наскільки запропоновані поради дійсно можуть допомогти. Потім у групі проводять обговорення.

Рефлексивна вправа «Ресторан».

Завдання: на дошці причепити малюнок із зображенням кухаря і написом «Наїлися?». Кожному учаснику пропонують набір карток, які розпочинаються словами: «Я би ще цього з'їв...», «Більше за все мені сподобалось...», «Цей ресторан...», «Я переїв...», «Будь ласка, додайте...».

Кожний учасник індивідуально заповнює набір карток, потім зачитує отримані результати й прикріплює до дошки із запитанням «Наїлися?».

Рефлексивна вправа «Завершення речення».

Тренер демонструє учасникам чотири-п'ять незавершених речень, які учасники продовжують, наприклад:

Я дізнався, що ...

Мене здивувало, що ...

Мені сподобалося, що ...

Можливо, було б краще, якби ...

Рефлексивна вправа «Аркуш, який гуляє по колу».

Учасники об'єднуються у чотири групи (витягують різнокольорові календарики). Кожна група отримує аркуш паперу. Тренер пропонує групам записати на аркуші відповідь на запитання: «Який досвід ви отримали на сьогоднішньому занятті?» (одна відповідь) і передати його іншій групі по колу.

Групи, які отримують аркуш з відповіддю іншої групи, дописують свою відповідь, не повторюючи написане попередньою групою, і т. д. (Аркуші повинні «пройти» декілька кіл).

Ця техніка призначена для збору максимальної кількості інформації. Необхідно звернути увагу на те, щоб учасники заняття не дублювали вже записані на аркуші отримані знання, навички, уміння.)

Тренер збирає аркуші і зачитує написане учасниками.

Питання для обговорення:

- Чи замислювалися ви над тим, який досвід отримали на занятті?
- Для чого виконували вправу?
- Чи важливо аналізувати інформацію, яку отримуєте під час навчання? Чому?

Рефлексивна вправа «Готель» (за Л. Шнейдером).

У готелі є три вільні кімнати. Адміністратору дали вказівку поселити у них учителів. Однак інформація, якою він володіє, нечітка: він не знає ні статі, ні віку, ні конкретної спеціалізації педагогів, ні цілей їхнього приїзду. Біля свого віконця він причепив табличку: «Місця тільки для педагогів».

Разом з тим він виявив, що сьогодні у готелі великий наплив приїжджих, а місць немає, він змушений відмовляти. Адміністратору відомо, що люди, котрі хочуть дістати місце, вдаються до різних хитрощів, намагаються видати себе за вчителів. Йому потрібно бути напоготові.

Адміністратор – одна людина з групи. Інші виступають у ролі приїжджих (серед них три справжні вчителі, на ці ролі їх потай призначив викладач). Побачивши табличку, всі починають видавати себе за педагогів. Адміністратор повинен на свій розсуд поселити трьох осіб.

Обговорення. Що було ключовим в оцінюванні людини як педагога? Які ознаки сприяли цьому? Хто був найбільш переконливим, виконуючи роль педагога? На що орієнтувалися учасники, втілюючи цей образ?

Вищенаведені вправи розвивають у майбутніх педагогів-математиків навички рефлексивної та оціночної діяльності, формують вміння ставити цілі, забезпечують можливість планувати та організовувати власну професійну діяльність, з'являються передумови та можливості для успішної соціалізації у професійному середовищі.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що завдяки позитивній рефлексивності особистість є суб'єктом власного професійного та життєвого становлення, набуває професійної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брантова З. М. Особенности рефлексивной деятельности учителя при обучении математическим понятиям / З. М. Брантова [Електронний ресурс] // Преподаватель Высшей школы в XXI веке. – Режим доступу: <http://www.t21.rgups.ru/Arhiv2009s1>
2. Гуляевская Н. В. Технологии формирования рефлексивной культуры личности клиента в практике социальной работы / Н. В. Гуляевская [Електронний ресурс] / Медицина и образование в Сибири. – 2008. – № 6. – Режим доступу: http://www.ngmu.ru/cozo/mos/article/text_full.php?id=317
3. Журавська Л. М. Фактори самореалізації особистості у процесі безперервної освіти / Л. М. Журавська // Наукові праці: науково-методичний журнал. Т. 42. Вип. 29. Педагогічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – С. 57–62.
4. Михайлова Н. С. Организация самообразовательной деятельности студента-заочника интегрированной формы обучения ССУЗ-ВУЗ / Н. С. Михайлова // Труды 5-ой международной научно-практической Интернет - конференции «Преподаватель высшей школы в XXI веке». Сборник 5. Ч. 2. – Ростов н/Д: Рост. гос. ун-т путей сообщения, 2007. – С. 256–262.
5. Одинцова Л. А. Реализация профессиональной подготовки учителя математики в условиях многоуровневой системы высшего педагогического образования / Л. А. Одинцова, С. В. Завацкая [Електронний ресурс] Педагог. – Барнаул: Изд-во Барнаул. гос. пед. ун-та, 1996. – № 1. – С. 72. – Режим доступу: www.bspu.ab.ru/Journal/pedagog/article9.html
6. Петров Ю. В. Антропологический образ философии / Ю. В. Петров. – Томск: Изд-во НТЛ, 1997. – 77 с.
7. Сизикова Т. Э. Формирование мотива в рефлексивных процессах: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Т. Э. Сизикова. – Новосибирск, 1996. – 25 с.
8. Слободчиков В. И. Основы психологической антропологии. Психология человека: введение в психологию субъективности / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
9. Щедровицкий Г. П. Рефлексия в деятельности / Г. П. Щедровицкий // Вопросы методологии. – 1994. – № 3–4. – С. 76–121.
10. Шепелева Л. Н. Программы социально-психологических тренингов / Л. Н. Шепелева. – СПб.: Питер, 2008. – 160 с.

УДК 378.035.3.001.13

В. В. МОШТУК

ПРОЕКТНО-ТЕХНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР АДАПТАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ І КРЕСЛЕННЯ ДО ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Систематизовано підходи до поняття «адаптація», конкретизовано його сутність. Виявлено структурні компоненти адаптації особистості, здійснено їх характеристику. Розкрито важливість успішної адаптації студентів у їх фаховому становленні. Висвітлено особливості адаптації майбутніх вчителів технологій і креслення до професійно-педагогічної діяльності. Проаналізовано умови адаптації студентів у процесі організації та здійснення проектно-технологічної діяльності. Розроблено теоретичні основи процесу адаптації майбутніх педагогів. Визначено критерії оцінки ефективності процесу адаптації.